

OLIV TA'LIM MUASSASALARINING TA'LIM XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNI BOSHQARISH YO'LLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Zaylobitdinova Husnida Xaliljon qizi

o'qituvchi, khusnidazaylobitdinova@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona, O'zbekiston

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlarini rivojlantirish va tijorat faoliyatini boshqarishni takomillashtirishning nazariy va uslubiy qoidalari, shuningdek, boshqaruvning hozirgi bosqichidagi ta'lim islohotlari sharoitida uning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi yo'nalishlar batafsil ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *ta'lim, inson kapitali, ta'lim xizmatlari bozori, tijorat faoliyati, mehnat bozori, ta'limni boshqarish, innovatsion ta'lim*

Аннотация. *В данной статье подробно рассмотрены теоретические и методические положения развития образовательных услуг высших учебных заведений и совершенствования управления коммерческой деятельностью, а также направления, служащие повышению ее эффективности в условиях реформы образования на современном этапе управления.*

Ключевые слова: *образование, человеческий капитал, рынок образовательных услуг, коммерческая деятельность, рынок труда, управление образованием, инновационное образование*

Abstract. *This article discusses in detail the theoretical and methodological provisions of the development of educational services of higher educational institutions and the improvement of the management of commercial activities, as well as the directions that serve to increase its effectiveness in the context of education reform at the present stage of management.*

Key words: *education, human capital, educational services market, commercial activity, labor market, education management, innovative education*

Yangi O'zbekiston taraqqiyotini ta'minlashda oliy ta'limni tizimli isloh qilish, ta'limning uzluksiz tizimi, zamonaviy bilim va yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ta'lim xizmatlari samaradorligi va sifatini oshirish borasidagi belgilangan vazifalar, oliy ta'lim xizmatlari samaradorligini baholash uslubiyotini takomillashtirish, ilm-fan va ishlab chiqarishdagi integratsiyasini mustahkamlash, jahon ilm-fani va ta'lim dasturlari bilan hamohangligini ta'minlash hamda iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlarini qondiruvchi ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha kadrlar bilan ta'minlash, ilmiy tadqiqot olib borish hamda yangi texnologiyalarni tijoratlashtirish, ta'lim xizmatlari bozorini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish kabi chora tadbirlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim xizmatlari turlarini kengaytirish, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish, xizmatlar ko'rsatish strategiyasini

rivojlantirish, ta'lim muassasasi darajasi, talab va taklif negizida oliy ta'lim xizmatlari narxini shakllantirish, bitiruvchilar raqobatbardoshlik darajasini oshirishning prognoz ko'rsatkichlarini asoslash, ta'lim xizmatlari samaradorligi va sifatini oshirish masalalarida ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish taqozo etiladi [2].

Oliy ta'lim muassasalarida samarali xizmat ko'rsatish strategiyalarining nazariy asoslari" deb nomlangan birinchi bobida oliy ta'lim muassasalarida samarali xizmat ko'rsatish strategiyasini tashkil etishning institutsional asoslari, oliy ta'lim muassasalarida samarali xizmat ko'rsatish strategiyasini tanlashning tamoyillari, oliy ta'lim muassasalari tarkibiy bo'linmalari faoliyatida xizmat ko'rsatish jarayonlarining integratsiyalashuvi darajasi tadqiq etilib, ilmiy asoslovchi manbaalar ochib berilgan [1].

Jahon xo'jaligi iqtisodiyotidagi jadal iqtisodiy rivojlanish, barcha mamlakatlarni barqaror rivojlanishga intilishi, global iqlimiy tahdidlar sharoitida vujudga keluvchi muammolar va inqirozlarni bartaraf etishning eng maqbul va yagona yo'llari mamlakatda ta'lim sohasini jadal rivojlantirish hisoblanadi. Bu borada oliy ta'lim sohasini rivojlantirish, aynan oliy ta'lim muassasalarida xizmat ko'rsatish sohasini isloh qilish hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatish sohasi mahalliy xizmatlarning keng doirasini qamrab oladi va ayniqsa, OTM (oliy ta'lim muassasasi)da ko'rsatilgan xizmat iste'molchisiga katta foyda keltiradigan faoliyat turi hisoblanadi. Shu bilan birga har bir xizmat muayyan faoliyat turiga mos keladi. Xizmatlar turli xil faoliyatning yakuniy natijasi bo'lishi mumkin va iste'molchilarning ehtiyojiga binoan ishlab chiqaruvchilar tomonidan talqin etiladi.

Umuman olganda, xizmatlarni tasniflash, ularni ma'lum darajada tartibga keltirishda Birlashgan Millatlar tashkiloti tomonidan mavjud xizmatlarning 160 ta turini 12 xil guruhga ajratiladi. Ya'ni, biznes xizmati 46 turda, aloqa xizmati 25 turda, injiniring va qurilish xizmati 5 turda, distribyutorlik xizmati 5 turda, umumta'lim xizmatlari 5 turda, atrof-muhitni muhofaza qilish xizmati 4 turda, moliyaviy va sug'urta xizmatlari 17 turda, sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar 4 turda, turizm va sayyohlik xizmatlari 4 turda, dam olish, madaniy va sport bilan bog'liq xizmatlar 5 turda, transport xizmatlari 33 turda hamda boshqa maishiy xizmatlarga tasniflanadi.

Ta'lim xizmatlari - mamlakatning, inson kapitalining taraqqiyot darajasiga bevosita ta'sir etuvchi omildir. Tadqiqotchilarning ta'rifiga ko'ra, ta'lim xizmatlari - "murakkab va serqirra jarayon hisoblanib, mazkur jarayon ilmiy asosda tashkil etilgandagina kutilgan samarani berishi mumkin". "Ta'lim xizmatlari insonning uzoq muddatga mo'ljallangan, uning butun faol hayotining barcha davri mobaynida jamiyatning raqobatbardosh a'zosi bo'lib qolishga imkon beruvchi vakolat (huquq)larini shakllantirishi lozim". Mahalliy va xorijiy olimlarning "talim xizmatlari" tushunchasiga berilgan tariflarni tadqiq etgan holda hamda ta'lim tizimida samarali xizmatlarning o'rnini anglash maqsadida ushbu tushunchaga muallifning ilmiy yondashuvi bo'yicha ta'rif shakllantirilgan. Demak, "Ta'lim xizmatlari - mamlakatni mukammal ishlangan strategiya orqali taraqqiyotga yetaklovchi va ta'lim tizimida muhim hamda samarali natijadorlikni aks ettiruvchi, kuchli intellektual kadrlar tayyorlashga xizmat qiluvchi vazifalar yig'indisidir".

Oliy ta'lim muassasalarida xizmatlar strategiyasini tanlash birinchi navbatda bozorni oldindan mavjudligi yoki yangi bozor bo'lishiga uzviy bog'liqdir. O'sish bosqichida bo'lgan ta'lim sohasida xizmat ko'rsatishni rejalashtirayotgan OTMlar uchun rivojlangan bozorda ham kengayib borayotgan bozorda ham o'z o'rnini topish strategiyasini tanlash mumkin. Agar strategiya allaqachon tanlangan bo'lsa, bozorda faoliyatni tashkil etishda yangi xizmatni taklif qilish, xizmatni to'xtatish va xizmatni o'zgartirish bo'yicha taktik yondashuvlar qo'llanilishi mumkin [7].

Hozirgi vaqtda Rossiyada oliy kasb-hunar ta'limi tizimini keng ko'lamli modernizatsiya qilish amalga oshirilmoqda. Har qanday boshqariladigan tizim uchun bo'lgani kabi, rejalashtirilgan islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning zaruriy sharti (boshqaruv ob'ektini o'zgartirish) ushbu sohani boshqarish tizimini (boshqaruv sub'ekti) etarli darajada qayta qurishdir. Shuning uchun amalga oshirilayotgan islohotlarni tartibga soluvchi hujjatlarda boshqaruv tizimini takomillashtirish modernizatsiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida tan olingan tizimlari. Tizimni qayta qurish ko'rinadi oliy ta'limni boshqarish ikkita asosiy maqsadga ega bo'lishi kerak:

- aslida ushbu sohada amalga oshirilayotgan islohotlarga moslashish;

- O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi sohasini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish shaxs, biznes va jamiyatning doimiy o'zgaruvchan ehtiyojlari. Ushbu maqsadlarga erishish uchun qanday o'zgarishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqligini ko'rib chiqing. Boshqaruv tizimini moslashtirish amalga oshirilayotgan islohotlar. Islohotlarni amalga oshirish oliy ta'lim sohasida boshqaruv ob'ektlarining yangi tizimini shakllantirishga olib keladi.

Universitetlarning ta'lim xizmatlari sohasi insonning o'zini-o'zi anglash, mutaxassislar tayyorlash, muloqot va ta'lim muammolarini hal qilishda o'zaro ta'sir qilish istagiga qaratilgan bo'lishi kerak. Universitetlarning ta'lim xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqarishda, uning tashkiliy-huquqiy shakli va mulkchilikdan qat'i nazar, har bir narsaning ichki xususiyatlarini olish kerak. Shu bilan birga, ushbu tizimda ta'limning ishlab chiqilishining intellektual rivojlanishidan maksimal darajada yuqori tezlikka xizmat ko'rsatishni boshqarish texnologiyasini belgilashni nazarda tutuvchi strategiya bilan hamkorlikni rivojlantirish bugungi kunda faol bo'lib nazorat qilishdir.

Modelning shubhasiz afzalliklari uning ravshanligi va ishlatilgan boshqaruv vositalarining oz sonli muhim xususiyatlarini: davlat, bozor, akademik va shu asosda tizimlarni bir-biri bilan taqqoslashning turli xil boshqaruv tizimlarini joylashtirish qobiliyatidir. Ushbu turdagi taqqoslashning boshqa holatlarida bo'lgani kabi, bitta oddiy savol, bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, modelning foydali ta'sirini sezilarli darajada kamaytiradi. Ushbu savol ishlatilgan xususiyatlarni miqdoriy baholash bilan bog'liq bo'lib, hozirgacha hal qilinmagan jiddiy muammodir.

Tavsifga ko'ra, model chegara nuqtalari sifatida rivojlanish davrida mavjud bo'lgan oliy ta'limni boshqarish tizimlarini sub'yektiv baholashdan foydalanadi. Ta'kidlash joizki, boshqaruv tizimlarini taqqoslash muammosini hal qiladigan modellardan qaysi biri oliy ta'lim tizimlari uchun belgilangan maqsadlarga erishishni yaxshiroq ta'minlaydi degan savolga javob bermaydi .

Shuni qo'shimcha qilish kerakki, davlatning "kuzatuvchi" sifatida pozitsiyasini shakllantirishning kelib chiqishi o'rta asrlarda, universitetlar o'qituvchilar va talabalarning avtonom birlashmalari sifatida paydo bo'lganida, ularning shahar va davlatlar hokimiyati bilan munosabatlari shakllangan. Bu jarayon "o'rta asr universiteti tarixi" da juda qiziqarli tavsifga ega bo'ldi. Davlatning kuzatuvchi sifatidagi pozitsiyasini V.Gumboldt [5] ifoda etgan, u davlat oliy ta'limga aralashib, har doim unga tartibsiz printsip kiritadi va shuning uchun uning aralashuvi natijalarini doimiy ravishda tuzatishi kerakligini ta'kidlagan. Davlatning bu pozitsiyasi boshqa bir qator asarlarda ham aks etgan [3;4;6].

Oliy ta'limni boshqarish modellarini tipologizatsiya qilishning turli yondashuvlarini birlashtirish, shuningdek, ta'limni boshqarishda yangi menejment modelini joylashtirish zarurati Klarkning sxemasini aniqlashtirishga imkon berdi va o'qlar sifatida "boshqaruv kubini" quyidagi xususiyatlarni ajratib ko'rsatdi [8;9]:

1) qaror qabul qilishda universitetning avtonomiya darajasi: protsessual (qanday qilish kerak) yoki haqiqiy, asosiy (nima va qanday qilish kerak);

2) universitetning madaniy holati: davlat madaniyati elementi yoki utilitar ta'lim, xizmatlar ishlab chiqaruvchisi (bozor komponenti, bozor munosabatlariga jalb qilish darajasi);

3) universitetda ichki qarorlarni qabul qilishni tashkil etishda byurokratizatsiya darajasi: kollegial yoki byurokratik-oligarxik, cheklangan shaxslar guruhiga yopiq, qat'iy belgilangan tartib-qoidalar bilan.

Yangi menejerealizm jamoat sektorida boshqaruv modeli sifatida mahalliy va xorijiy adabiyotlarda faol tahlil qilinmoqda va ta'lim sohasiga emas, balki butun ijtimoiy sektorga nisbatan qo'llaniladi. Aslida, bunday taqqoslash, bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, turli xil modellarning xarakteristikalari to'plamidagi o'xshashlik va farqlarning bayonotidan boshqa narsa emas. Biroq, uni ilgari surgan mualliflarning fikriga ko'ra, oddiy va keng qamrovli gipoteza shundan kelib chiqadi: byurokratik-oligarxik boshqaruv usuli mavjud bo'lgan mamlakatlarda, masalan, bozor tomonidan tartibga solinadigan tizimga ega bo'lgan mamlakatlarga qaraganda, menejerealizmning yangi nazariyasi orqali ularning ta'lim tizimlarini isloh qilishda ko'proq qiyinchiliklar bo'ladi [10].

Boshqa tomondan, bozor orqali tartibga solish universitetlar o'rtasidagi nazoratsiz raqobat natijasida yuzaga keladigan bozor kamchiliklaridan qochish uchun etarli vositalarga ega emas, masalan:

- ijtimoiy guruhlarni oliy ta'limdan chetlashtirish;
- qimmat ta'lim xizmatlaridan voz kechish;
- kambag'al va boy universitetlar o'rtasidagi kelishmovchiliklar;
- inson va boshqa resurslar uchun halokatli raqobat va boshqalar.

Yondashuv juda qiziqarli, ammo tugallanmagan ko'rinadi, chunki u faqat amaliy tajriba asosida ajratilgan universitet shakllari o'rtasidagi farqlarni ko'rsatadi. Bundan tashqari, universitetlarni u yoki bu shaklga tayinlashda qaysi belgilar yoki belgilar guruhlari hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi va u yoki bu belgining qaysi ma'nosi (yoki belgilar qiymatlarining kombinatsiyasi) universitetni bir shakldan boshqasiga "tarjima qilishi"

noma'lum bo'lib qolmoqda. Shuni yodda tutish kerakki, bunday bo'linish asosan tanlangan xususiyatlarning sub'ektiv sifat baholariga asoslanadi.

Shunday qilib, Oliy ta'lim muassasalarini rivojlantirish mintaqalar va butun mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun ham yuqori iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega, chunki, turli sohaviy yo'nalishdagi korxonalar faoliyatining samaradorligi professional kadrlar tayyorlash darajasiga bog'liq. Binobarin, innovatsiya va tadbirkorlik tamoyillari va usullarini faol hayotga tatbiq etuvchi turli tashkiliy-huquqiy shakldagi ta'lim muassasalarining samarali faoliyat yuritishigina mamlakat iqtisodiy tizimini nafaqat talabalar talab qilayotgan mutaxassisliklar bo'yicha mutaxassislar, balki tadbirkorlik sub'yektlariga zarur mutaxassislar bilan ham ta'minlashi mumkin. Universitetlarning ta'lim xizmatlari muassasalari faoliyatining samaradorligi bevosita ushbu tuzilmalarning rivojlanishini boshqarish samaradorligiga bog'liq. Shu munosabat bilan ta'lim muassasalari faoliyati va ularni boshqarish tizimlarining samaradorligini baholash zarurati paydo bo'ldi. Shu maqsadda institutlarning raqobatbardoshligi, moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy salohiyatini baholashning uslubiy yondashuvlari o'rganildi, bu ularning faoliyatini prognozlash va rejalashtirishda alohida ahamiyatga ega. Ushbu modellardan foydalanish ularni boshqarish vositalari sifatida yanada rivojlantirishni talab qiladi.

Modellarni ishlab chiqishning asosiy yo'nalishi, bizning fikrimizcha, ta'lim tizimining holatini tahlil qilish va baholashda, maqsad va vazifalarni belgilashda va ularni amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqishda sub'ektiv omilning rolini kamaytirish bo'lishi kerak.

Boshqaruv tizimini qurish modellarini amalga oshirishda, bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, ushbu modellar qondirishi kerak bo'lgan bir qator muhim shartlarni hisobga olish kerak. Birinchidan, modellar maqsad va vazifalarni belgilashda ham, amalga oshirilayotgan tadbirlar ro'yxatini loyihalashda ham davlat ta'lim (va nafaqat) siyosati doirasiga mos kelishi kerak. Ikkinchidan, modellarni qurish va amalga oshirish zarur malakaga ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishi kerak. Barcha ta'lim muassasalari ushbu ish uchun yetarli kadrlar salohiyatiga ega ekanligini tasavvur qilish qiyin. Shu sababli, ushbu sohalarda kadrlar tayyorlash va (yoki) ushbu ishlarni tegishli miqyosda amalga oshirishga qodir ixtisoslashgan tashkilotlarni tashkil etish ko'zda tutilishi kerak. Uchinchidan, ta'lim tizimida va alohida ta'lim muassasasi doirasida maqsadlarni belgilash va ularga erishishda resurs cheklovlarini va ularni ta'lim tizimidagi tashkilotlarga berishning amaldagi tartibini hisobga olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida". 2019 yil 8 oktabr, №PF-5711

2. Mirziyoyev Sh. Maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish choralari muhokama qilindi, 22.05.2023 <https://president.uz/oz/lists/view/6361>

3. Зернов, В. Негосударственный сектор: анализ, прогноз развития. // Высшее образование в России 2004. №9. С. 52-56.
4. Беляков, С. А. (2009). Зарубежный опыт совершенствования управления образованием: основные модели. Университетское управление: практика и анализ, (1), 45-63. <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-sovershenstvovaniya-upravleniya-obrazovaniem-osnovnye-modeli/viewer>
5. Гумбольдт, В. О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине. // Университетское управление: практика и анализ. 1998. № 3(6).
6. Дуда, Г. Введение к меморандуму Вильгельма фон Гумбольдта «О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине». // Университетское управление: практика и анализ. 1998. №3(6). С. 24-27.
7. Zaylobitdinova Kh.Kh. The main aspects of the management of educational services of state higher educational institutions in Uzbekistan. "Ijodkor o'qituvchi" ilmiy jurnali, 2023/10/5, №32, 54-61 b.
8. Zaylobitdinova H.X. Mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalari ta'lim xizmatlari sifatini boshqarish xususiyatlari. "Yangi O'zbekiston oliy ta'lim tizimida iqtisodiy fanlarni o'qitishning dolzarb muammolari va rivojlanish istiqbollari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami, 5 dekabr 2023-yil, Farg'ona, FDU, 29-33b.
9. Zaylobitdinova H.X. Ta'lim xizmatlarini ko'rsatishda marketing strategiyalari va ularni boshqarish xususiyatlari. International Journal of Education, Social Science & Humanities.Finland Academic Research Science Publishers, vol. 12 no. 2 (2024), 22-02-2024, Publishing centre of Finland, 89-94b.
10. Красикова В.В. Управление качеством образования в дошкольном учреждении. / В.В.Красикова // Управление современным дошкольным образовательным учреждением : сборник статей / научн. ред. Е.И.Касаткина. - Вологда: Изд. центр «ВИРО», 2004. - С. 56-59.Braun D. Changing Governance Models in Higher Education: The Case of the New Managerialism [Электронный ресурс] // Swiss Political Science Review. 1999. № 5(3). Pp. 1-24. URL:<http://docserver.ingentaconnect>.